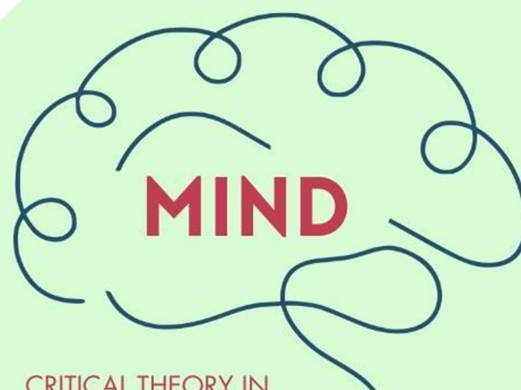

MOKSLINIŲ IDĖJŲ KOMPENDIUMAS

Kritinis mąstymas neformaliajame suaugusiųjų švietime

CRITICAL THEORY IN
ADULT EDUCATION PRACTICE:
EMPOWERMENT FOR CRITICAL ACTIONS

Co-funded by
the European Union

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein. Project number: 2023-1-LT01-KA220-ADU-000153426

Finansuojama Europos Sąjungos lėšomis. Šis kūrinys atspindi tik autoriaus nuomonę, todėl Nacionalinė agentūra ir Europos Komisija negali būti laikomos atsakingomis už jame pateiktą informaciją.

Šis intelektinis produktas (IO1) sukurtas ir parengtas, įgyvendinant projektą „MIND – Kritinė teorija suaugusiųjų švietimo praktikoje: Įkvėpimas veikti kritiškai“.

Dėkojame už vertingą indėlį partneriams

Šiuolaikinių didaktikų centras, LT

Izglītības attīstības centrs, LV

Academia de Studii Economice din Bucuresti, RO

Ustanova za obrazovanje odraslih Dante, HR

Autoriai

Koordinatoriai: Daniela Dumitru, Mihaela Minciu, Ramona-Elena Richițeanu-Năstase, Monica Păduraru

Tyrėjai: Daniela Dumitru, Sandra Kalniņa, Petra Katana, Antonela Marjanušić, Robert Mihăilă, Mihaela Minciu, Monica Păduraru, Daiva Penkauskienė, Ramona-Elena Richițeanu-Năstase, Camelia Stăiculescu, Iveta Verse

Redaktorius

Jurgita Balaišienė (Šiuolaikinių didaktikų centras, LT)

Logotipą ir maketą sukūrė projekto partneris Ustanova za obrazovanje odraslih Dante, HR

© „Erasmus+“ projektas „MIND – Kritinė teorija suaugusiųjų švietimo praktikoje: Įkvėpimas veikti kritiškai“

Šis darbas licencijuojamas pagal Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 tarptautinę licenciją. Norėdami peržiūrėti šią licenciją, apsilankykite svetainėje <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/> arba rašykite adresu Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

Turinys

Įvadas	4
Metodika	5
Rezultatai	6
Kas yra kritinis mąstymas?	7
Kritiškai mąstančiojo portretas	8
Kritinio mąstymo metmenys	9
Kritinis mąstymas suaugusiųjų švietime. Tarptautinių publikacijų apžvalga	11
Kritinio mąstymo turinys, mokymo strategijos ir kylantys iššūkiai	13
Kritinio mąstymo intervencijų nauda, reikšmė ir rezultatai suaugusiųjų švietime	15
Rekomendacijos ir tolesni pokyčiai	16
Nacionalinės literatūros apžvalga	19
Kroatijos patirtis skatinant kritinį mąstymą suaugusiųjų švietime	19
Lietuvos patirtis ugdant kritinį mąstymą suaugusiųjų švietime	20
Latvijos patirtis ugdant kritinį mąstymą suaugusiųjų švietime	22
Rumunijos patirtis ugdant kritinį mąstymą suaugusiųjų švietime	22
Kodėl suaugusiesiems reikalingas kritinis mąstymas?	23
Kokybinis tyrimas. Ekspertų interviu	24
Išvados	26
Bibliografija	27

Ivadas

Šis kompendiumas – tai sisteminės mokslinės literatūros analizės rezultatas. Projekto tyrėjų komanda analizavo literatūrą, susijusią su kritinio mąstymo ugdymu (toliau – KMU) neformaliojo suaugusiųjų švietimo (toliau – NSŠ) srityje.

Mūsų analizė atskleidė, kad kritinio mąstymo (toliau – KM) sampratos apibrėžtis NSŠ nesiskiria nuo apibrėžimų, naudojamų formaliajame švietime, tačiau NSŠ srityje yra labai mažai mokslinių tyrimų. Todėl mūsų pateikiama mokslinės literatūros apžvalga padės apibendrinti tai, kas jau tyrinėta ir galbūt pasiūlys idėjas tolimesniems tyrimams.

Mūsų atlikta analizė patvirtino, kad nėra jokių nacionalinių skirtumų tarp to, kaip aiškinamos KM ir NSŠ sąvokos tarptautinėse ir nacionalinėse publikacijose. Taip pat nėra akivaizdžių skirtumų tarp naudojamų KMU strategijų. Vienos iš dažnesnių – probleminio ir savarankiško mokymosi prieigų strategijos, kurios būdingos tiek NSŠ, tiek KMU. Buvo išbandyti įvairūs metodai, mokymosi būdai (pvz.: knygų klubai, meno užsiėmimai, apklausos, tinklų ir draugysčių kūrimas ir t. t.), siekiant suteikti suaugusiesiems besimokantiems daugiau galių ir savarankiškumo.

Atlikę sisteminę mokslinės literatūros analizę, siekdami išsiaiškinti ekspertų nuomonę, atlikome keletą interviu su tyrimo grupės nariais bei kolegomis ekspertais. Turinio analizės pasėkoje išaiškėjo, kad KM laikomas kasdieniu gyvenimo įgūdžiu, kuris padeda priimti išmintingesnius sprendimus ir suteikia aiškumo. KM taip pat yra priešnuodis prieš dezinformaciją ir netikras naujienas. KM prisideda prie komunikacinių gebėjimų gerinimo.

Keletas ekspertų pabrėžė, kad sudėtingoje suaugusiųjų realybėje KM gali būti ir pavojingas. Daugelis žmonių nusprendžia neišsakyti kritiškų minčių, nes gali prarasti darbą, draugus, gali net gėsti pavojus gyvybei. Kiti ekspertai teigė, kad asmenys, puoselėjantys KM dvasią, gauna daugiau naudos nei žalos.

Metodika

Atliekant sisteminę mokslinės literatūros analizę buvo vadovautasi šiais atrankos kriterijais: raktiniais žodžiais, aiškiai apibrėžtu publikacijų laikotarpiu, tyrimų atitiktimi tyrinėjami sričiai.

Raktiniai žodžiai loginei paieškai:

- „kritinis mąstymas“ IR „neformalusis švietimas“ IR „suaugusiųjų švietimas“;
- „kritinis mąstymas“ IR „neformalusis švietimas“ IR „suaugusiųjų švietimas“ IR Kroatija / Latvija / Lietuva / Rumunija (kiekvienai iš šalių, kurioms atstovauja tyrėjų grupė);
- jei randama per daug įrašų, prie raktinių žodžių pridedama „intervencijos“ IR „metaanalizė“ IR „sisteminės apžvalga“;
- jei randama per mažai įrašų, ypač nacionaliniu lygmeniu, paieška tęsiama iki paskutinių 10 metų ir dar anksčiau, jei tyrėjai turi žinių apie reikšmingus tyrimų projektus.

Skaitymo kortelių pildymas

Kiekvienai atrinktai pozicijai tyrėjai pildė taip vadinamas skaitymo korteles. Buvo sutarta, kad atrinktos publikacijos būtų tokio pobūdžio: a) **intervencinio**, t. y. nagrinėtų praktinį KM taikymą (eksperimentinės programos, veiklos tyrimai ir įvairių tipų programos suaugusiesiems, susijusios su KM); b) pastarųjų 5–10 metų **metaanalizės** ar **sisteminės apžvalgos**, susijusios su KM suaugusiųjų švietimu. Žinojome, kad pandemija apribojo empirinius tyrimus, ir tai lėmė mūsų sprendimą nagrinėti pastarųjų 10 metų literatūrą.

Šia analize siekėme surinkti svarbios ir naujos informacijos apie KM taikymą praktiniame NSŠ lygmenyje. Tikėjome rasti praktinių, patikimų įrodymų, kurie padėtų mums toliau konstruoti KMU metodinį modelį ir kurti NSŠ programą.

Rezultatai

Tyrėjų komanda ieškodama kokybiškų straipsnių „Google Scholar“ ir „Web of Science“ duomenų bazėse rado įspūdingą skaičių straipsnių – beveik 60 000. Tačiau dauguma jų neatitiko sutartų atrankos kriterijų. Daugelyje straipsnių apskritai nebuvo kalbama apie KM, ir tai buvo pagrindinė priežastis, dėl kurios jie buvo atmesti. Be to, juose nebuvo pristatomos intervencijos, nebuvo aprašytos mokymo ar ugdymo programos, ir tai buvo antra atmetimo priežastis. Be to, kai kurios publikacijos buvo atmestos, nes neapėmė pastarųjų 10 metų laikotarpio. Tiesa, išimtis buvo padaryta gerai žinomiems KM tyrėjams klasikams, pateikusiems KM apibrėžtis, kurios yra daug metų naudojamos ir kuriomis yra nuolat remiamasi atliekant šiuolaikinius tyrimus.

Galiausiai buvo atrinkta 13 tarptautinių publikacijų ir 16 nacionalinių (Kroatijos, Latvijos, Lietuvos ir Rumunijos), iš viso – 29 publikacijos. Toliau pateikiame analizės rezultatus. Juos sugrupavome taip: KM apibrėžtys suaugusiųjų švietime; KM turinys ir klausimai; rekomendacijos ir išvados. Pirmiausiai pristatome tarptautinių publikacijų rezultatus, o paskui – nacionalinių.

Kas yra kritinis mąstymas?

R. H. Ennis, 1962	• KM yra teisingas teiginių vertinimas.
J. E. McPeck, 1981	• KM yra protingas visų svarbių įrodymų panaudojimas, siekiant išspręsti tam tikrą problemą.
P. Chance, 1986	• KM – tai gebėjimas analizuoti faktus, kurti ir sisteminti idėjas, pagrįsti nuomones ir lyginti, daryti išvadas, vertinti argumentus, siekiant išspręsti konkrečią problemą.
S. D. Brookfield, 1987	• KM reiškia, kad reikia suabejoti prielaidomis, kuriomis grindžiami mūsų nusistovėję, įprasti mąstymo ir veikimo būdai, ir būti pasirengusiems mąstyti ir veikti kitaip, remiantis šiuo kritišku abejojimu.
R. Mayer ir F. Goodchild, 1990	• KM – tai sąmoningas, save reguliuojantis sprendimas, kurio rezultatas yra analizė, vertinimas, išvada ir interpretacija, taip pat konceptualūs, įrodomieji, metodologiniai paaiškinimai, kriterijai ar kontekstas, kuriuo grindžiamas sprendimas.
P. Facione, 1990	• KM – tai sistemingas ir aktyvus supratimo ir argumentų vertinimo procesas.
B. Moore ir R. Parker, 1991	• KM – tai kruopščiai įvertintas ir sąmoningai priimtas sprendimas, gebėjimas atsisakyti ar atidėti sprendimą.
L. S. Behar-Horenstein ir L. Niu, 2011; L. Snyder ir M. Snyder, 2008; G. F. Smith, 2003	• KM – tai kontroliuojamas refleksyvus mąstymas, naudojant aktyvią argumentaciją, loginį mąstymą, informacijos vertinimą darant išvadas ir priimant vertingus sprendimus.
T. Burn ir S. Sinfield, 2016	• KM – tai aiškių, pagrįstų sprendimų priėmimas, remiantis įrodymais, surinktais stebint, skaitant, eksperimentuojant, perteikiant informaciją, ją suvokiant, interpretuojant, taikant ir apibendrinant.
D. Halpern, 2014	• KM – tai kognityvinių metodų ar strategijų, didinančių tikimybę pasiekti kokybišką rezultatą, naudojimas. Tai mąstymas, pasireiškiantis sprendžiant problemas, formuluojant išvadas, vertinant galimybes ir priimant sprendimus.
M. Lipman, 1988	• KM – tai mąstymas, vedantis link sprendimų. Tai mąstymas, grindžiamas kriterijais, pasižymintis savireguliacija ir savikorekcija, atsižvelgiant į kontekstą.
D. Hatcher ir L. A. Spencer, 2006	• KM – tai mąstymo būdas, kuriuo siekiama priimti sprendimą remiantis tik sąžiningai pasvertomis alternatyvomis, atsižvelgiant į įrodymus ir argumentus.

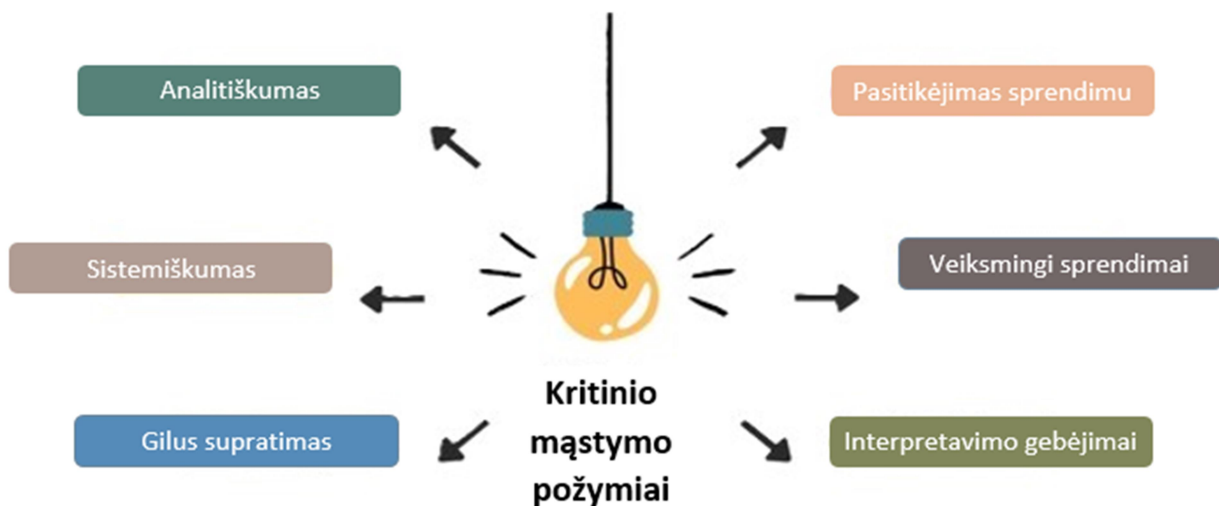
Kritiškai mąstančiojo portretas

Žmogus, mąstantis kritiškai, yra labiau linkęs matyti platesnį vaizdą, nei tenkintis jo detalėmis.

KM jokių būdu nereiškia, kad reikia užimti neigiamą poziciją ar ieškoti trūkumų. Tai reiškia, kad reikia tobulinti savo mąstymą, kad būtų galima dekonstruoti problemą ar informaciją, ją interpretuoti ir, į ją įsigilinus, priimti pagrįstą sprendimą ar vertinimą.

Apie asmenis, kurie nuolat taiko KM, dažnai sakoma, kad jie savyje turi **kritinę dvasią, ir suvokia KM reikšmę**. Šis įgūdis jokių būdu nėra įgimtas. Jis yra įgyjamas mokantis ir praktikuojantis.

R. Paul ir L. Elder (2006) teigia, kad kritiškai mąstantis nagrinėja gyvybiškai svarbias, sudėtingas problemas, formuluodamas aiškius klausimus, rinkdamas ir analizuodamas informaciją, veiksmingai ją interpretuodamas ir ieškodamas pagrįstų sprendimų bei darydamas išvadas (žr. 1 pav.).

1 pav. Kritinio mąstymo požymiai (pagal Paul ir Elder, 2006)

O darbo rinkos kontekste, kritiškai mąstantys, kaip nurodo daugelis darbdavių tyrimų (Penkauskienė, Railienė ir Cruz, 2019), pasižymi kritinės analizės ir vertinimo įgūdžiais – pasitiki pagrįstais sprendimais; yra analitiški, sistemingi, nepriklausomai mąstantys.

Gebėjimas kritiškai analizuoti ir ieškoti informacijos patvirtinimo verslo aplinkoje leidžia darbuotojams taikyti efektyviausius sprendimus, užtikrinančius organizacijų konkurencinį pranašumą.

Kritinio mąstymo metmenys

Vašingtono valstybinio universiteto Kritinio ir kūrybinio mąstymo vertinimo gairėse (Washington State University, 2006) apibrėžti septyni esminiai KM elementai: problemos ir (ar) situacijos identifikavimas; analizuojamos situacijos perspektyvos nustatymas; alternatyvių, galimų perspektyvų pripažinimas; problemos įkontekstinimas; įrodymų identifikavimas; analizė ir vertinimas; pagrindinių prielaidų, atspindinčių problemą, atpažinimas; pasekmių ir galimų išvadų analizė ir vertinimas (Kumar ir Refaei, 2017; Condon ir Kelly-Riley, 2004).

Amerikos filosofijos asociacijos atlikto Delfi tyrimo ekspertai kaip pagrindinius KM mąstymo aspektus įvardijo šiuos kognityvinius gebėjimus (Facione, 1990): interpretavimas, analizė, vertinimas, išvadų darymas, paaiškinimas, savireguliacija (žr. 2 pav.).

2 pav. Kritinio mąstymo įgūdžiai (pagal Facione, 1990)

Kiekvieną iš jų galima dar labiau detalizuoti.

Interpretavimas: gebėjimas pademonstruoti įvairių patirčių, situacijų, duomenų, įvykių, vertinimų, nuomonių, taisyklių, procedūrų ar kriterijų supratimą, jų prasmę ar reikšmę. Interpretavimas apima kategorizavimą, prasmės iššifravimą ir paaiškinimą.

Analizė: gebėjimas nustatyti faktinius ir numanomas pašnekovo inferencinius ryšius tarp teiginių, klausimų, sąvokų, aprašymų ir bet kokių kitų reprezentacijos formų, kurias jis naudoja savo nuomonei, vertinimui, patirčiai ar įsitikinimams išreikšti. Analizė apima idėjų nagrinėjimą, argumentų aptikimą ir jų analizę.

Vertinimas: gebėjimas įvertinti ir pasverti teiginių patikimumą. Vertinimas apima teiginių ir argumentų vertinimą.

Išvadų darymas: gebėjimas nustatyti būtinus elementus, siekiant padaryti pagrįstas išvadas. Asmuo formuluoja hipotezes, atsižvelgdamas į atitinkamą informaciją ir įvertindamas galimas pasekmes, kylančias iš duomenų, teiginių, įrodymų, principų, sąvokų, nuomonių, įsitikinimų. Išvadų darymas apima įrodymų kvestionavimą, alternatyvų numatymą ir galutinių išvadų darymą.

Paaiškinimas: gebėjimas paaiškinti, remiantis konceptualiais, metodologiniais, pagrįstais ir su konkrečiu kontekstu susijusiais argumentais bei įrodymais. Paaiškinimas apima rezultatų pateikimą, procedūrų pagrindimą ir argumentų pateikimą.

Savireguliacija: gebėjimas sąmoningai reguliuoti savo veiklą, pasinaudojant savo veiklos stebėseną, analize ir jos pasėkoje padarytomis išvadomis. Savireguliacija apima savianalizę ir savikontrolę.

Kritinis mąstymas suaugusiųjų švietime.

Tarptautinių publikacijų apžvalga

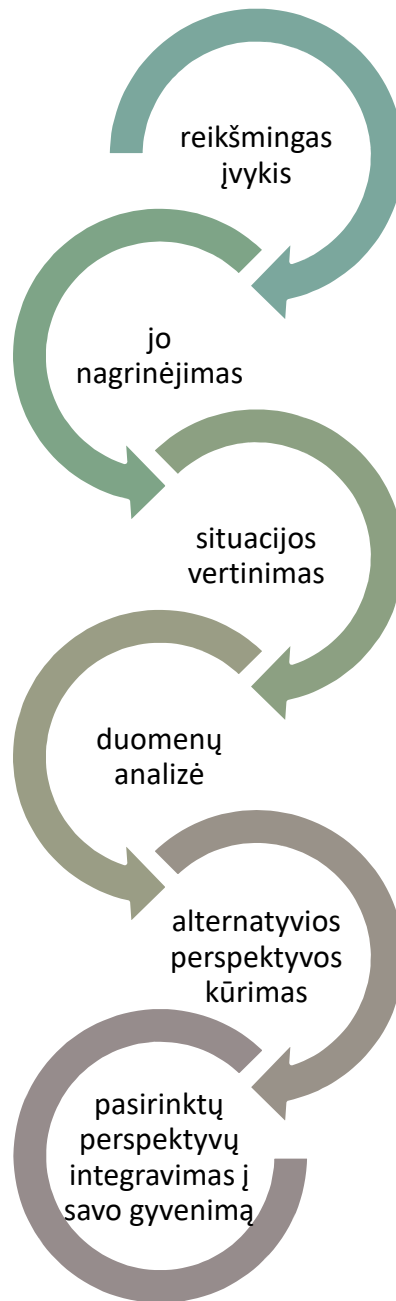
Kalbant apie suaugusiųjų švietimą, KM yra labai svarbus gebėjimas, padedantis mokytis visą gyvenimą, prisitaikyti prie aplinkos pokyčių ir keliamų iššūkių.

Suaugusiųjų švietėjo, mokytojo vaidmuo – padėti besimokančiajam KMU procese, skatinti ir palaikyti KM. Štai kaip galima veiksmingai atlikti šį vaidmenį:

1. **Kurti atvirą mokymuisi aplinką**, kurioje besimokantys jaustųsi patogiai, laisvai reikėtų mintis ir nuomonę. Sudarydami sąlygas atviram dialogui, skatina tyrinėti įvairias perspektyvas, kvestionuoti mąstymą sąlygojančias prielaidas.
2. **Užduoti mąstymą skatinančius klausimus**, kurie kviestų išreikšti įvairius požiūrius, apsvarstyti įvairias galimybes.
3. **Skatinti tyrinėjimą ir pažinimo troškimą**, vedantį link savarankiško atsakymų ieškojimo. Skatindami tyrinėjimu grindžiamą mokymąsi, suteikia besimokantiejiems galimybę gilintis į temas, atlikti tyrimus ir lavinti KM gebėjimus.
4. **Suteikti galimybes apmąstyti, reflektuoti**, siekiant gilinti supratimą ir tobulinti KM gebėjimus. Tam gali pasitarnauti dienoraščių, esė rašymas, grupinės diskusijos, kad besimokantieji galėtų įsivertinti mokymosi pažangą ir nusistatyti sritis, kuriose reikia tobulėti.
5. **Skatinti bendradarbiavimą ir diskusijas**, siekiant geriau susipažinti su įvairiomis perspektyvomis ir skatinti konstruktyvų dialogą. Tam tinka įvairios projektinės veiklos, kuomet besimokantieji susipažįsta su kitų idėjomis, apsvarsto įvairias prielaidas, ir gina savo požiūrį.
6. **Pateikti KM pavyzdžių**, pasiremiant savo pačių praktika, modeliuojant, demonstruojant, kaip tai galima daryti praktiškai.
7. **Teikti konstruktyvų grįžtamąjį ryšį**, siekiant reguliuoti KMU procesą, padėti besimokantiejiems tobulėti. Suaugusiųjų švietėjas turėtų laiku pateikti konstruktyvų grįžtamąjį ryšį apie besimokančiųjų idėjas, argumentus ir problemų sprendimo būdus, išryškindamas stipriąsias ir tobulintinas sritis.
8. **Skatinti metakognityvinį sąmoningumą**, kuris apima savo mąstymo procesų ir strategijų supratimą. Suaugusiųjų švietėjas turėtų padėti ugdytis metakognityvinį sąmoningumą, skatindamas apmąstyti, kaip sprendžiamos problemos, atliekamos užduotys, daromos korekcijos, siekiant pagerinti KM gebėjimus.

Apskritai KMU kuria dinamišką mokymosi aplinką, skatinančią tyrinėjimus, apmąstymus, bendradarbiavimą ir metapažinimą, todėl besimokantieji tampa nepriklausomais ir kritiškai mąstančiais žmonėmis, gebančiais spręsti sudėtingus asmeninio ir profesinio gyvenimo uždavinius.

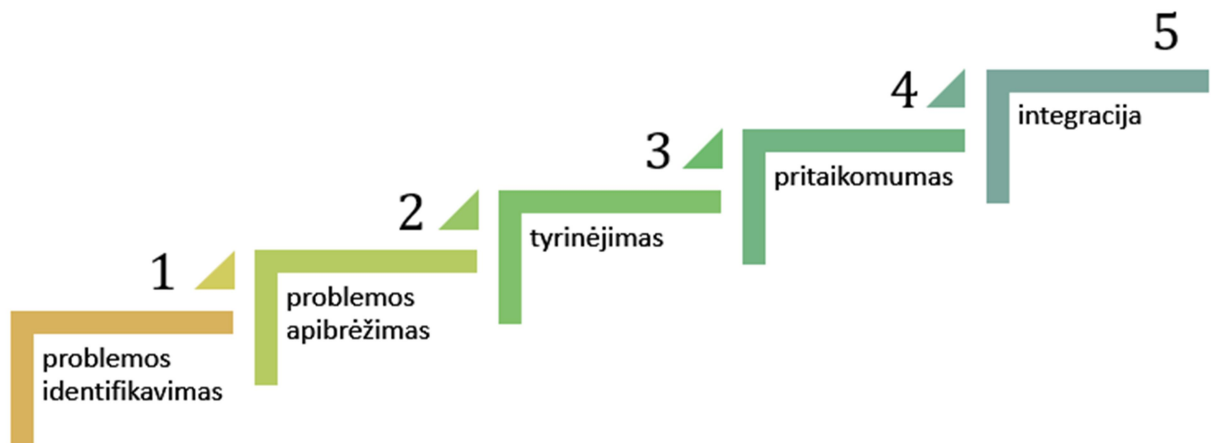
Suaugusiųjų švietimo kontekste S. D. Brookfield (1987) siūlo KM modelį, kurį sudaro penki etapai: reikšmingas ir (ar) provokuojantis įvykis; jo nagrinėjimas; situacijos vertinimas; duomenų analizė siekiant paaiškinti visas problemas; alternatyvios perspektyvos kūrimas; pasirinktų perspektyvų integravimas į savo gyvenimą (žr. 3 pav.).

3 pav. Kritinio mąstymo modelis suaugusiųjų švietimui (Brookfield, 1987)

D. R. Garrison (1992) pasiūlė konceptualų suaugusiųjų besimokančiųjų KMU modelį (žr. 4 pav.):

1. Problemos identifikavimas – pradinis KM etapas.
2. Problemos apibrėžimas – mąstymas tampa kryptingu ir tikslingu.
3. Tyrinėjimas – iš faktų į idėjų pasaulį.
4. Pritaikomumas – idėjos nagrinėjamos pasitelkiant abstrakčią mintį.
5. Integracija – baigiamasis etapas, parodantis idėjos pritaikomumą.

4 pav. Suaugusiųjų besimokančiųjų kritinis mąstymas (Garrison, 1992)

Kritinio mąstymo turinys, mokymo strategijos ir kylantys iššūkiai

Nors literatūros apie KM suaugusiųjų švietime yra nedaug, ji suteikia vertingų įžvalgų mokymų vadovams ir mokymo programų rengėjams. Įvairūs tyrėjai, taikydami skirtingus metodus ir strategijas, prisidėjo prie suaugusiųjų besimokančiųjų KM gebėjimų ugdymo.

L. F. Santos-Meneses, T. Pashchenko ir A. Mikhailova (2023) nagrinėja iššūkius, susijusius su KMU tarp absolventų ir suaugusiųjų, pabrėždami KM gebėjimų poreikį darbo vietoje. Jie pasisako už tai, kad mokymąsi nuotoliu, naudojantis IKT, reikia derinti, pavyzdžiui, su probleminiu mokymusi. Jų siūlymas remiasi jų ankstesniu darbu (Sadova, Khill, Pashchenko ir Tarasova, 2022), kuriame pateikiamas testas, skirtas suaugusiųjų besimokančiųjų KM vertinti.

D. R. Garrison (1992), nuotolinio mokymosi pradininkas, nagrinėja KM ir savarankiško mokymosi sistemų integravimą į suaugusiųjų švietimą. Jis pabrėžia nuolatinio dialogo tarp besimokančiųjų ir juos lydinčių mokytojų svarbą siekiant subalansuoti kontrolę švietime.

T. Archibald, L. C. Neubauer ir S. D. Brookfield (2018) sieja vertinamojo pobūdžio mąstymą su KM, siekdami pagerinti vertinimo praktiką suaugusiųjų švietime įvairiais lygmenimis. Makrolygmeniu jie pabrėžia vertinimo vaidmenį siekiant bendrojo, visuomeninio gėrio. Mezo lygmeniu jie sutelkia dėmesį į vertintojų profesinį augimą ir tobulėjimą. Mikro lygmeniu jie

pabrėžia kasdienę refleksijos praktiką, o meta lygmeniu aptaria metarefleksiją, arba refleksiją apie refleksiją.

S. D. Brookfield savo darbe „Veiksmingos technikos suaugusiųjų mokymui“ (2013) nagrinėja galios sampratą suaugusiųjų švietime ir jos reikšmę mokymuisi. Jis išskiria trejopo pobūdžio galias: charizmatinę galią, kontroliuojančią galią ir laisvę kitiems spręsti suteikiančią galią. Pastaroji ypač svarbi NSS, nes besimokantieji patys sprendžia dėl mokymosi turinio, formų ir būdų.

R. S. Grenier, J. L. Callahan, K. Kaepfel ir C. Elliott (2022) aptaria knygų klubų veiklą. Knygų klubai – tai neformalios mokymosi erdvės, kuriose patogu puoselėti kritinės pedagogikos idėjas, skleisti kritinei minčiai. Autoriai akcentuoja socialinių ryšių kūrimo svarbą, sąmoningą įsitraukimą ir sistemingą refleksiją. Šios erdvės padeda marginalizuotiems asmenims augti asmeniškai ir profesiskai, tenkina nepatenkintus psichologinius poreikius.

J. M. Vaske (2001) apžvelgia įvairius suaugusiųjų KMU modelius, įskaitant problemų sprendimo, perspektyvos transformaciją ir penkių etapų KM modelį. Vaske taip pat remiasi S. D. Brookfield (1986), kuris pasiūlė efektyvaus mokymosi principus, tokius kaip savanoriškas dalyvavimas, abipusė pagarba, bendradarbiavimas, praktika, kritinė refleksija ir savireguliacija. Vaske pabrėžia, kad KM vertinimą sunku atlikti dėl jo sudėtingumo.

A. Kokkos (2013) siūlo pasitelkti meną vyresnio amžiaus žmonių skaitmeniniams įgūdžiams gerinti. Jis teigia, kad menas padeda vyresnio amžiaus žmonėms įveikti stereotipus ir klaidingus įsitikinimus, kurie trukdo jiems suprasti pasaulį.

O. Terenko (2019) aptaria Šiaurės Amerikos suaugusiųjų švietimo modelį, kuriame daugiausia dėmesio skiriama mokymuisi visą gyvenimą, kurį lemia socialiniai ir ekonominiai pokyčiai. Šiame modelyje pabrėžiama vidinė motyvacija, susijusi su asmeniniais tikslais.

M. Schoultz (2023) aprašo Europos šiaurės šalių ir Vokietijos „Didaktik“ tradiciją, akcentuojančią reflekyvią mokymosi praktiką ir „Bildung“ koncepciją. Šioje tradicijoje daugiausia dėmesio skiriama asmeniniam tobulėjimui ir augimui per ugdymą, taikant dialoginį požiūrį, kai atsižvelgiama į vyresnio amžiaus žmonių emocinius, kultūrinius, psichologinius, fizinius ir socialinius poreikius.

I. Gal, A. Grotlüschen, D. Tout ir G. Kaise (2020) pabrėžia, kad skaičiavimo įgūdžiai yra labai svarbus suaugusiųjų mokymosi komponentas, apimantis finansinį, sveikatos, skaitmeninį ir pilietinį raštingumą. Svarbiausių skaičiavimo įgūdžių ugdymas yra labai svarbus suaugusiųjų dalyvavimui visuomenėje ir darbo rinkoje.

L. F. Santos-Meneses, T. Pashchenko ir A. Mikhailova (2023) siūlo KM plėtros suaugusiųjų švietime modelį, pagrįstą vidine motyvacija ir mokymosi lankstumu. Jie teigia, kad nors savarankiškas mokymasis yra svarbus, efektyviam suaugusiųjų KM tobulinimui ne mažiau svarbus mokymasis bendradarbiaujant.

Kritinio mąstymo intervencijų nauda, reikšmė ir rezultatai suaugusiųjų švietime

Šiame rinkinyje surinkti tyrimai suaugusiųjų KM tema rodo, kad KMU įvairiuose formaliuose ir mažiau formaliuose kontekstuose yra naudingas.

Spartūs technologiniai, moksliniai, ekonominiai ir socialiniai pokyčiai bei raida vis labiau reikalauja, kad suaugusieji turėtų daugiau KM ir reflektivaus mąstymo įgūdžių ir gebėtų atpažinti, interpretuoti ir suprasti vis platesnį matematikos, statistikos ir skaičiavimo spektrą įvairiose gyvenimo srityse (Gal, Grotlüschen, Tout ir Kaiser, 2020).

O. Terenko (2019) analizuodama JAV mokslinę literatūrą apie suaugusiųjų švietimą nurodo, kad JAV suaugusiųjų švietimas suvokiamas kaip organizuotas švietimo procesas, padedantis suaugusiajam įgyti naujų žinių, įgūdžių ir kompetencijų.

Manoma, kad šis požiūris turėtų būti taikomas bet kuriai šaliai ir asmeniui, turinčiam pagrindinį išsilavinimą; jis apima visų tipų švietimą – formalųjį, neformalųjį, savaiminį. Taip pat įvairius mokymosi organizavimo tipus – tradicinį, nuotolinį, mišrųjį. Jis gali būti organizuojamas ne tik klasėse, bet ir dirbtuvėse, bibliotekose, bažnyčiose, muziejuose, namuose. Jį gali organizuoti įvairūs teikėjai – privatūs asmenys, savanoriai, bendruomenė. Taigi, apžvelgiamoje mokslinėje medžiagoje daugiausia dėmesio skiriama KM plėtros būtinumui įvairiuose mokymosi kontekstuose.

Kai kuriuose tyrimuose (Sadova, Khill, Pashchenko ir Tarasova, 2022) akcentuojama KM nauda darbuotojams, todėl siūloma organizuoti KMU mokymus.

Kituose tyrimuose daugiausia dėmesio skiriama neformaliojo švietimo lankymo motyvams. Viena tyrimo dėmesys sutelkiamas į tris temas: ugdymas kaip malonumas, ugdymas kaip kritinis tyrinėjimas, ugdymas kaip resocializacija, ir bandoma nustatyti ugdymo praktikoje taikomus metodus ir vykstančius mokymosi procesus. NSŠ kontekste išskiriami keturi principai: aktyvus besimokančiųjų dalyvavimas, aiškus mokytojų vadovavimas, individualizavimas ir palanki aplinka (Schoultz, 2023). Aktyvus dalyvavimas daugiausiai apima besimokančiųjų įsitraukimą į diskusijas, mokytojų vadovavimas – mokymą, grįžamojo ryšio teikimą ir demonstravimą (modeliavimą), individualizavimas apima ne tik individualų darbą per kursų sesijas ir namų darbus, bet ir mokymosi tempo kursų metu pritaikymą. Leidimas savarankiškai dirbti įgalina būti atsakingesniems už savo mokymąsi, būti aktyvesniems ir kūrybiškesniems. Palanki mokymuisi aplinka traktuojama, kaip laisva, patogi, drąsinanti, kviečianti mokytis.

Kituose tyrimuose daugiausia dėmesio skiriama KMU tam tikruose kontekstuose, pvz.: kultūriniame ir religiniame ugdyme (Altineyelen, 2021) arba pateikiama naudingų mokymosi strategijų, siūlančių kaip skatinti KMU, pvz.: daugkartinėmis rašto užduotimis, tyrininėmis veiklomis, išsamiu grįžtamuju ryšiu apie mokslinių principų taikymą, logiką ir mokymosi stilių. Taip pat aptariamas internetinių diskusijų forumų naudojimas siekiant išplėsti diskusijas, kad būtų skatinamas gilesnis mąstymas ir mokslis, pavyzdžiui klausinėjant ir kvestionuojant, atliekant individualius ar komandinius pristatymus klasėje (Nold, 2017).

Nepriklausomai nuo tyrimų tipo, galima pastebėti ne tik poreikį siauresnei, specifiškesnei KM konceptualizacijai (Vaske, 2001), bet ir testų, skirtų suaugusiųjų KM kompetencijai vertinti,

trūkumą (Sadova, Khill, Pashchenko, ir Tarasova, 2022).

Rekomendacijos ir tolesni pokyčiai

Požiūriui į KM suaugusiųjų švietime aptikti buvo atrinkti svarbiausi straipsniai, išsiskiriantys atliktų tyrimų kokybe, idėjų originalumu, taikytais metodais ir bandymais, taip pat straipsnių įtaka ir indėliu į nagrinėjamos temos plėtrą. Galima paminėti šiuos straipsnius (žr. 5 pav.).

1	• Santos-Meneses, L. F., Pashchenko, T., & Mikhailova, A. (2023). <i>Critical thinking in the context of adult learning through PBL and e-learning: A course framework</i> .
2	• Vaske, J. M. (2001). <i>Critical thinking in adult education: An elusive quest for a definition of the field</i> . Doctoral dissertation.
3	• Sadova, A. R., Khill, J. S., Pashchenko, N. V., Tarasova, K. V. (2022). <i>Critical thinking assessment in adults: methodology and development experience</i> .
4	• Kokkos, A. (2013) <i>Critical thinking in older adult education: The contribution of aesthetic experience</i> .
5	• Grenier, R. S., Callahan, J. L., Kaepfel, K., & Elliott, C. (2022). <i>Advancing book clubs as non-formal learning to facilitate critical public pedagogy in organizations</i> .
6	• Schoultz, M. (2023). <i>Teachers' reflections on their practices in older adult non-formal education</i> .
7	• Gal, I., Grotlüschen, A., Tout, D., & Kaiser, G. (2020). <i>Numeracy, adult education, and vulnerable adults: A critical view of a neglected field</i> .
8	• Nold, H. (2017). <i>Using critical thinking teaching methods to increase student success: An action research project</i> .

5 pav. Skaitymo kortelės

Pagrindinės temos iš literatūros paieškos yra šios:

1. Kritinio mąstymo ugdymo modelis

L. F. Santos-Meneses, T. Pashchenko ir A. Mikhailova (2023) siūlo suaugusiųjų besimokančiųjų KMU modelį, kuriame daugiausia dėmesio skiriama individualios atsakomybės ir bendros kontrolės integravimui į mokymosi procesą. Jie pabrėžia, kad norint geriau suprasti suaugusiųjų mokymąsi, reikia kurti integruotus modelius, pagrįstus tokiais pagrindinėmis sąvokomis kaip „atsakomybė“ ir „kontrolė“.

2. Savarankiškas mokymasis ir kritinė teorija

D. R. Garrison (1992) pasisako už KMU modelį, apimantį savivaldaus mokymosi principus, siūlydamas keisti paradigmą ir siekti nuoseklios suaugusiųjų švietimo sistemos.

T. Archibald, L. C. Neubauer ir S. D. Brookfield (2018) pabrėžia neatsiejamą suaugusiųjų švietimo ir KM ryšį, akcentuodami kritinio vertinimo, refleksijos ir teisingumo, bendrojo gėrio bei lygybės siekio svarbą švietimo praktikoje.

3. Pagrindiniai suaugusiųjų švietimo klausimai

J. M. Vaske (2001) išskiria tris esminius suaugusiųjų švietimo klausimus: suaugusiųjų švietimo paskirtis ir veikla XXI amžiuje, besikeičiantis suaugusiųjų švietėjų vaidmuo socialinėje raidoje ir KM reikšmė suaugusiųjų švietimo praktikoje.

4. Kritinio mąstymo vertinimas

A. R. Sadova, J. S. Khill, N. V. Pashchenko ir K. V. Tarasova (2022) rekomenduoja kurti ir patvirtinti testus, skirtus suaugusiųjų KM matuoti, taikant į įrodymus orientuoto dizaino (ECD) metodą ir grįžtamojo ryšio teoriją (IRT) psichometrinei analizei.

5. Estetinė patirtis ir kritinis mąstymas

A. Kokkos (2013) nagrinėja estetiškos patirties įtaką suaugusiųjų KM gebėjimų stiprinimui ir teigia, kad meno integravimas į mokymosi procesą gali gerokai sustiprinti KM, jei jis taps nuolatinis, o ne atsitiktiniu metodu.

6. Suaugusiųjų švietimo procedūrinės charakteristikos

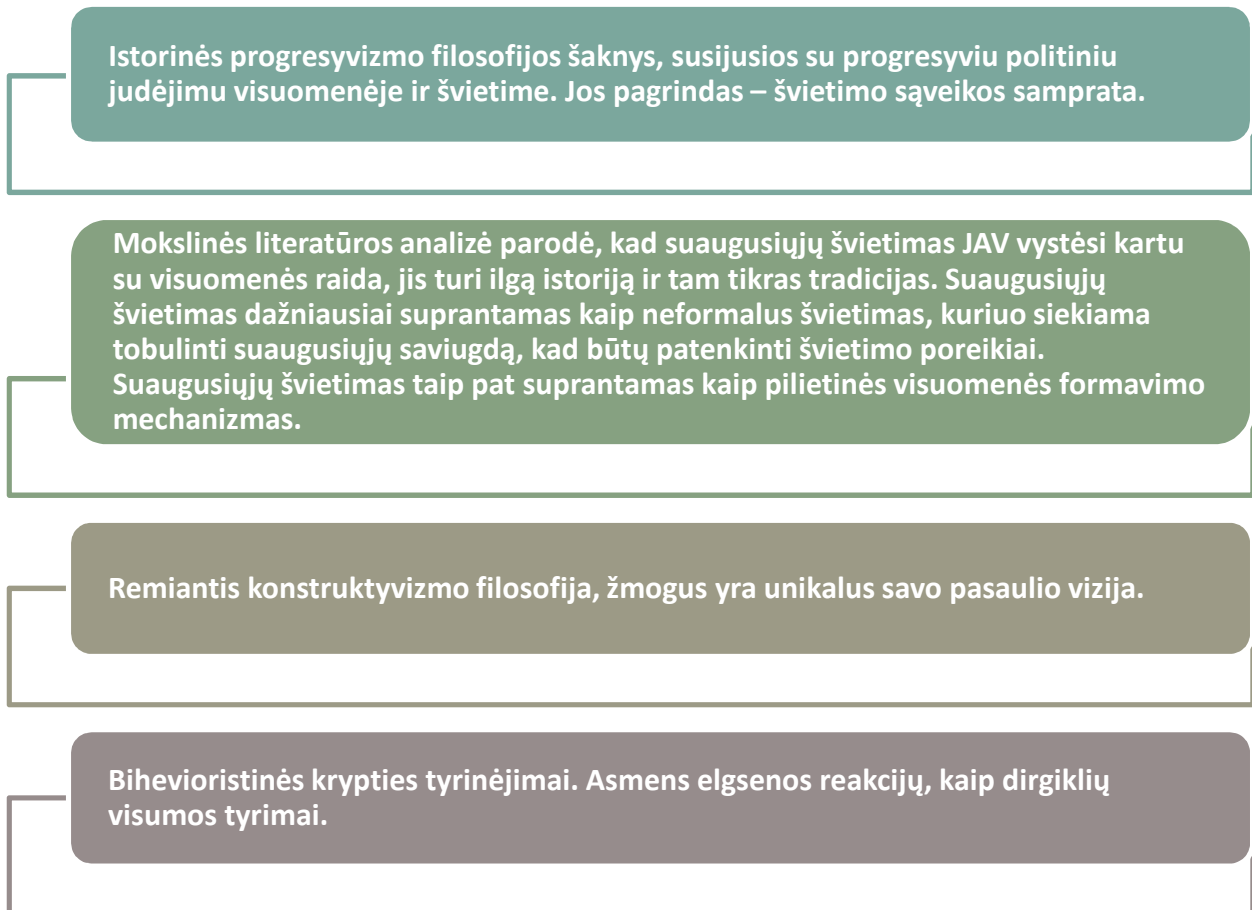
O. Terenko (2019) pateikia įžvalgas apie Šiaurės Amerikos suaugusiųjų švietimo modelį, daugiausia dėmesio skirdamas procedūrinėms charakteristikoms ir siūlydamas būsimas tyrimų kryptis, kuriomis būtų galima toliau analizuoti šiuos aspektus (žr. 6 pav.).

7. Knygų klubai kaip neformaliojo mokymosi erdvės

R. S. Grenier, J. L. Callahan, K. Kaepfel ir C. Elliott (2022) knygų klubus pristato kaip neformaliojo mokymosi erdves, skatinančias socialinius ryšius ir kultūrinius pokyčius. Autoriai pabrėžia knygų klubų kaip kritinių ir emancipuojančių suaugusiųjų mokymosi erdvių potencialą.

8. Kolektyvinis mokymasis ir vidinės vertybės

M. Schoultz (2023) pabrėžia, kad NSŠ svarbu pereiti nuo tradicinių į paskaitas orientuotų modelių prie kolektyvinio mokymosi metodų. Jis pabrėžia poreikį rengti edukacinius susitikimus, kurie palengvintų besimokančiųjų tobulėjimą, susiedami praeities, dabarties ir ateities patirtis.

6 pav. Šiaurės Amerikos suaugusiųjų švietimo modelis (Terenko, 2019)

9. Ateities tyrimų kryptys skaičiavimo gebėjimų srityje

I. Gal, A. Grotlüschen, D. Tout ir G. Kaiser (2020) siūlo daugybę būsimų tyrimų krypčių, kurios padėtų formuoti švietimo politiką ir planuoti švietimo intervencijas suaugusiųjų matematinio raštingumo programose. Autoriai pabrėžia įrodymais grįstos praktikos poreikį.

10. Kritinis mąstymas universitetų mokymo programose

Herbert (2017) rekomenduoja universitetams į savo mokymo programas įtraukti žinomus metodus, kad būtų ugdomi studentų KM gebėjimai. Autoriai pabrėžia esminį aukštojo mokslo vaidmenį ugdant KM.

Apskritai **nurodoma, kad reikia naujoviškų, integruotų metodų, kaip skatinti KM suaugusiųjų švietime.** Taip pat siūloma toliau tirti veiksmingus vertinimo metodus, integruoti menas, kurti neformaliojo mokymosi erdves ir švietimo sistemas, kuriose būtų akcentuojama atsakomybė, kontrolė ir vidinės vertybės. Daugiausia dėmesio skiriama holistinių ir pritaikomų edukacinių aplinkų, atitinkančių įvairius besimokančių suaugusiųjų poreikius, kūrimui.

Nacionalinės literatūros apžvalga

Kroatijos patirtis skatinant kritinį mąstymą suaugusiųjų švietime

Išanalizavome dabartinę KM ir kritinės pedagogikos skatinimo Kroatijos švietimo sistemoje būklę ir iššūkius. Tačiau atrinkta medžiaga buvo labiau susijusi su bendrosiomis KM programomis ir tik iš dalies su NSS. Nepaisant to, toliau pateikiame atrastas pagrindines idėjas ir įžvalgas:

1. Apibrėžtis ir konceptualus supratimas

Kroatijos pedagogai ir mokslininkai skirtingai supranta, kas yra KM. Kai kurie mano, kad KM – tai griežtas, savidisciplinuotas procesas, apimantis loginį mąstymą ir veiksmingus problemų sprendimo įgūdžius (Bjelanović Dijanić, 2012). Kiti įvardija KM vaidmenį bendraujant su kitais ir priimant pagrįstus sprendimus (Grozđanić, 2009), kartu pabrėždami jo abstraktų ir sudėtingą pobūdį (Buchberger, 2012). Ši apibrėžimų įvairovė rodo, kad KM supratimas ir taikymas švietimo praktikoje nėra vienodas.

2. Integravimas į švietimo praktiką

Nors teoriniu požiūriu KM ir kritinės pedagogikos integracija į ugdymą skatinama, praktinis taikymas vis dar nėra nuoseklus. Pavyzdžiui, M. Rautalin (2023) nustatė, kad besimokantiems dažnai trūksta išsamaus KM ir kritinės pedagogikos supratimo ir atkreipė dėmesį į aukštojo mokslo mokymo programų spragas, nes jose teorinės žinios veiksmingai nesusiejamos su praktiniu taikymu. Panašiai mano I. Buchberger, V. Bolčević ir V. Kovač (2017), pabrėždami neatitikimą tarp teorinių pagrindų ir jų praktinio pritaikymo auditorijose, nurodydami tvirtesnės ir sistemingesnės integracijos būtinybę.

3. Pedagoginiai metodai ir mokytojų rengimas

Literatūroje nurodoma, kad siekiant geriau ugdyti KM, būtina gerinti mokytojų rengimą ir pedagoginius metodus. M. Rautalin (2023) ir Majdak & Ajduković (2003) įrodė, kad aktyvūs mokymosi metodai ir interaktyvus mokymas gali žymiai padidinti įsitraukimą ir KM gebėjimus. Tačiau taip pat pripažįstama, kad daugelis mokytojų gali būti nepakankamai pasirengę veiksmingai taikyti šiuos metodus. Tai patvirtina Z. Miliša ir B. Čurko (2010), kurie ragina rengti sistemingas mokymo programas mokytojams, kad jie galėtų įtraukti KM į savo mokymo praktiką.

4. Iššūkiai ir rekomendacijos

Veiksmingas KMU Kroatijoje susiduria su keletu iššūkiu. Tarp jų:

- KMU ankstyvajame amžiuje ir KMU tęstinumas. Siekiant sukurti tvirtą pagrindą, labai svarbu pradėti kompiuterinio raštingumo mokymąsi pradinėje mokykloje (siejant jį su KMU) ir tęsti vidurinėje ir aukštojoje mokykloje (Bjelanović Dijanić, 2012; Miliša ir Čurko, 2010).
- Mokytojų rengimo programos (Grozđanić, 2009; Majdak ir Ajduković, 2003). Jose

stokojama aiškaus KMU modeliavimo.

- Aktyvaus mokymosi metodai. Skatinimas taikyti aktyvaus mokymosi metodus ir interaktyvius mokymo būdus yra labai svarbus, siekiant sudominti mokinius ir skatinti gilesnį KM principų supratimą ir jų taikymą (Rautalin, 2023).

Apibendrinant galima pasakyti, kad nors Kroatijoje pripažįstama KM mąstymo svarba švietime (tai rodo mokslinės diskusijos ir kai kurie praktinio taikymo pavyzdžiai), dar reikia daug nuveikti, kad būtų panaikintas atotrūkis tarp teorinio KM pripažinimo ir praktinio įgyvendinimo. Norint sukurti tvirtą švietimo reformos sistemą, kuri veiksmingai ugdytų KM gebėjimus, būtina įgyvendinti sistemingas mokytojų rengimo, mokymo programų rengimo ir pedagoginių metodų reformas. Spręsdama šiuos uždavinius Kroatija gali geriau paruošti mokinius, kad jie gebėtų orientuotis ir sėkmingai dirbti sudėtingame, informacijos kupiname pasaulyje.

Lietuvos patirtis ugdant kritinį mąstymą suaugusiųjų švietime

KM sąvokos interpretavimas ir KM taikymas Lietuvoje rodo, kokį svarbų vaidmenį šis kognityvinis gebėjimas atlieka įvairiose srityse. Toliau pateikiame pagrindinių rezultatų ir išvadų apibendrinimą.

1. Kritinio mąstymo sąvokos interpretacijos

KM yra labai svarbus asmens ir visuomenės gerovei. Mokslininkai (Indrašienė, Jegelevičienė, Merfeldaitė, Penkauskienė, Pivorienė, Railienė ir Valavičienė, 2018) pabrėžia, kad KM yra labai svarbus asmens ir visuomenės gerovei. KM įvardijamas kaip esminė kompetencija, būtina norint veiksmingai dalyvauti tiek kasdieniame gyvenime, tiek darbo rinkoje. Gebėjimas kritiškai mąstyti leidžia asmenims priimti pagrįstus sprendimus ir spręsti problemas, o tai yra esminės savybės, kurių pageidauja darbdaviai. Mokslininkai taiko daugiadisciplininį požiūrį, siekdami išsiaiškinti KM sąvoką, todėl integruoja įžvalgas iš įvairių disciplinų perspektyvų. Atlikta išsami analizė atskleidžia, kad KM apima ir kognityvinius įgūdžius, ir nuostatas, kurios palengvina sprendimų priėmimą ir problemų sprendimą. Straipsnyje teigiama, kad nors KM siejamas su akademine sėkme ir įsidarbinimo galimybėmis, jo praktinį taikymą realiame gyvenime reikia toliau tirti.

2. Kritinio ir kūrybinio mąstymo sąsajos

D. Penkauskienė (2016) nagrinėja kritinio ir kūrybinio mąstymo sąsajas, pabrėždama jų nepakeičiamą vaidmenį siekiant asmeninės ir profesinės sėkmės. Straipsnyje kvestionuojama nuostata, kad kritinis ir kūrybinis mąstymas yra skirtingi dalykai. Autorė pabrėžia jų bendrus bruožus, įskaitant smalsumą, atvirumą naujai patirčiai, gebėjimą apmąstyti ir analizuoti.

Tyrimai rodo, kad nors pedagogai pripažįsta kritinio ir kūrybinio mąstymo svarbą, dažnai egzistuoja neatitikimas tarp šių įgebėjimų svarbos pripažinimo ir gebėjimo veiksmingai juos ugdyti.

3. Kritinio mąstymo taikymas konsultavimo srityje

G. Tolutienė ir G. Butėnienė (2021) nagrinėja, kaip KM taikomas darbo biržos konsultantų darbe. Tyrimo rezultatai rodo, kad KM gebėjimas yra esminis teikiant kokybiškas konsultacijas. KM gebėjimai leidžia konsultantams suprasti savo klientų poreikius, analizuoti problemas ir siūlyti veiksmingus sprendimus. Straipsnyje pabrėžiama nuolatinės savirefleksijos, problemų sprendimo ir profesinio tobulėjimo svarba konsultantams, siekiantiems išlaikyti ir stiprinti savo KM gebėjimus.

4. Kritinio mąstymo ugdymas: rizika ir prieštaravimai

T. Saulius (2016) išreiškia susirūpinimą dėl neaiškaus ir kartais prieštaringo KM aukštajame moksle pobūdžio. Jis teigia, kad pernelyg didelis dėmesys KM gali lemti siaurą supratimą, abejingą platesniems filosofiniams ir interpretaciniams tyrimams. Autorius siūlo KM grįsti aiškia ugdymo koncepcija, kuri ugdytų platų ir nepriklausomą mąstymą, o ne vien tik orientuotųsi į įsidarbinimo galimybes ir konkurencingumą darbo rinkoje.

5. Kritinio mąstymo reikšmė darbo rinkai

V. Indrašienė, V. Jegelevičienė, O. Merfeldaitė, D. Penkauskienė, J. Pivorienė., A. Railienė, ir N. Valavičienė (2020) pateikia įžvalgų, kaip darbdaviai suvokia KM darbinės veiklos kontekste. Akivaizdu, kad darbdaviai labai vertina KM, nes jis leidžia priimti pagrįstus sprendimus, diegti naujoves sprendžiant problemas ir didinti veiklos efektyvumą. Tyrime nustatyta, kad KM gebėjimai, kurie propaguojami švietimo politikų, neatitinka realių darbo rinkos poreikių. Darbdaviai tikisi, kad darbuotojai gebės taikyti KM praktiniuose, realiuose scenarijuose, todėl būtina užtikrinti didesnę švietimo ir profesinių reikalavimų atitiktį.

6. Kritinio mąstymo reikšmė akademinėje bendruomenėje

Straipsnyje „Kritinio mąstymo vertė aukštajame moksle ir darbo rinkoje“ V. Indrašienė, V. Jegelevičienė, O. Merfeldaitė, D. Penkauskienė., J. Pivorienė., A. Railienė, J. Sadauskas, N. Valavičienė (2021) nagrinėja KM reikšmę akademinėje bendruomenėje ir darbo rinkoje. Straipsnyje nagrinėjama KM sąvoka, jos integravimas į aukštojo mokslo programas ir reikšmė darbo rinkoje. Autoriai pabrėžia KM kontekstualumą ir daugialypumą, nagrinėja problemas, tokias, kaip aiškių KM apibrėžčių trūkumas ir nepakankamas KMU koordinavimas švietimo įstaigose. Monografijoje pateikiamos išsamios įžvalgos, kurios yra paremtos sistetine literatūros apžvalga, programų analize ir tyrimais. Joje pateikiamos rekomendacijos, kaip stiprinti KMU, pabrėžiant aiškių gairių, praktinio taikymo ir tarpdisciplininio požiūrio poreikį.

KM tyrimas atskleidžia jo svarbą įvairiuose sektoriuose – nuo švietimo iki darbo rinkos. Nepaisant to, esama nemažai kliūčių, trukdančių efektyviai integruoti ir taikyti KM gebėjimus realioje aplinkoje. Švietimo įstaigoms rekomenduojama daugiau dėmesio skirti praktiniam KM taikymui, užtikrinant, kad besimokantys įgytų darbdavių reikalaujamus gebėjimus. Be to, būtina užtikrinti nuolatinį praktikų profesinį tobulėjimą ir savirefleksiją, kad būtų palaikomi ir tobulinami jų KM gebėjimai. Šių spragų šalinimas gali padėti sumažinti akademinio mokymo ir darbo rinkos poreikių neatitikimą ir puoselėti KM asmenybės auginimą.

Latvijos patirtis ugdant kritinį mąstymą suaugusiųjų švietime

Tyrime „Kritinio mąstymo ugdymas, medijų raštingumas, vertinimas“, kuriam vadovavo profesorė M. Kūle (2018) ir kuris buvo atliktas Latvijos universitete bendradarbiaujant su įvairiais fakultetais ir institucijomis, nagrinėjami KM, medijų raštingumo ir vertinimo aspektai. Tyrime neapsiribojama vien švietimo sritimi, bet aptariama platesnė KM įgūdžių reikšmė visuomenei. Tyrime pateikiamos įžvalgos ir rekomendacijos sprendimų priėmėjams, pasisakoma už KM gebėjimų ugdymą įvairiuose sektoriuose. Tyrime konkrečiai vertinama dabartinė KM būklė švietime, nagrinėjama KM ir medijų raštingumo sankirta ir siūlomos strategijos, kaip ugdyti kritinį požiūrį į informacijos sklaidą, ypač skaitmeniniame amžiuje. Tyrime pateikta analizė ir rekomendacijos skirtos tam, kad šiuolaikinėje visuomenėje plūstančioje informacijoje asmenys įgytų reikiamų įgūdžių analizuoti, vertinti ir priimti pagrįstus sprendimus.

Ugdymo plėtotės centro [Izglītības attīstības centra, 2010) parengtoje metodinėje medžiagoje „Mąstymo menas kiekvienam, arba kaip mąstyti su džiaugsmu ir užsidegimu“ pateikiami analitiniai straipsniai, kuriuos parengė įvairūs specialistai, įskaitant švietimo ekspertus, žurnalistus ir politikus. Tai vadovas, padedantis puoselėti KM kultūrą Latvijoje, įgalinantis asmenis orientuotis sudėtingose problemose ir prasmingai prisidėti prie visuomenės gyvenimo. Pasitelkdami realaus gyvenimo pavyzdžius ir praktines užduotis, leidinio autoriai skatina apsvarstyti savo mąstymo procesus, tyrinėti įvairias perspektyvas ir taikyti KM gebėjimus sprendžiant problemas ir priimant sprendimus

Apibendrinant galima teigti, kad KM skatinimas padeda žmonėms įveikti iššūkius, atskirti tiesą nuo dezinformacijos ir įsitraukti į konstruktyvų dialogą bei problemų sprendimo procesus.

Rumunijos patirtis ugdant kritinį mąstymą suaugusiųjų švietime

A., R. Mihaila ir M. E. Paduraru. (2017) straipsnyje „Suaugusiųjų mokymas Rumunijoje – kritinė analizė“ išsamiai nagrinėjamas suaugusiųjų mokymas Rumunijoje, įvardijamos su juo susijusios institucijos, vyraujančios tendencijos ir veiksniai, darantys įtaką suaugusiųjų mokymo kursų pasirinkimui. Autoriai taiko kiekybinio tyrimo metodą. Tyrime dalyvavo 114 suaugusiųjų respondentų. Jų dėka buvo ištirtos nuomonės ir aplinkybės, lemiančios suaugusiųjų sprendimus dėl dalyvavimo mokymuose. Tyrime pabrėžiama, kad būtina veiksmingiau propaguoti mokymo kursus ir juos labiau suderinti su darbo rinkos poreikiais. Daromos išvados, kad reikia skirti daugiau dėmesio mokymo galimybių prieinamumui didinti ir jų atitikčiai darbo jėgos poreikiams Rumunijoje užtikrinti.

Kodėl suaugusiesiems reikalingas kritinis mąstymas?

Pasaulinių problemų akivaizdoje KM tampa neatsiejamu, esminiu gebėjimu, reikalingu sėkmingam ateities gyvenimui (OECD, 2018). Pasaulio ekonomikos forumas (World Economic Forum, 2020) KM įvardijo vienu svarbiausiu įgūdžių darbo rinkoje. KM aktualus visuose švietimo lygmenyse – nuo ikimokyklinio, bendrojo ir aukštojo mokslo iki profesinio rengimo, kaip mokymosi visą gyvenimą kompetencija (Indrašienė ir kt., 2021; Halpern, 2014; Brookfield, 2013; Apple, 2006).

KM šiandieninėje skaitmeninėje eroje reikalingas kaip niekada. Mus nuolat bombarduoja begalė informacijos, su kuria be KM gebėjimų, mes nesusitvarkysime.

Tikint viskuo, ką perskaitai, kas bet kur paskelbta, visada reikėtų pagalvoti, kas tai parašė arba kur tai paskelbta? Ar tai patikimas ir pripažintas šaltinis? Šiandien, kai kiekvieną reikalingą informaciją galima gauti vienu spustelėjimu, KM yra kaip niekada svarbus. Socialinė žiniasklaida pakeitė žmonijos kraštovaizdį. Tai faktas. Stanfordo universitete atlikti tyrimai pateikė rezultatus, kurie rodo, kad socialinė žiniasklaida gali sumažinti protinių gebėjimų kiekį, skirtą bet kokiai problemai ar užduočiai spręsti. Žmonės skaito mažiau knygų, o pagrindiniai jų informacijos šaltiniai yra socialinė žiniasklaida arba apskritai tik internetinė informacija.

KM yra būtinas įgūdis, padedantis suaugusiesiems orientuotis sudėtingame šiuolaikiniame gyvenime, priimti pagrįstus sprendimus, veiksmingai spręsti problemas ir teigiamai prisidėti prie visuomenės gyvenimo.

Suaugusiųjų švietimo tikslas – ugdyti kvalifikuotus darbuotojus, turinčius KM ir problemų sprendimo gebėjimų, kurie leistų jiems sėkmingai veikti darbiname pasaulyje, kuriame pokyčiai vyksta vis sparčiau. KM leidžia organizacijų darbuotojams analizuoti sudėtingas problemas, sutelkiant dėmesį į norimą rezultatą (Power, 2016), leidžia veikti kūrybiškai, savarankiškai mąstyti, priimti sprendimus, imtis priemonių ir daryti išvadas (Indrašienė ir kt., 2021; Tripathy, 2020; Ahrari, Samah, Hassan, Wahat & Zaremohbieh; Abed, Davoudi & Hoseinzadeh, 2015; Piawa, 2010; Hassan ir Madhum, 2007). Daugelis tyrėjų KM linkę sieti su kitais ypač svarbiais gebėjimais, tokiais kaip *gebėjimas reflektuoti*, *gebėjimas veikti kūrybiškai* (García-Moro, Gómez-Baya, Muñoz-Silva ir Martín-Romero, 2021).

KM dažnai derinamas su kitais įgūdžiais (pavyzdžiui, savirefleksija, novatoriškumu, kūrybiškumu, gebėjimu apibendrinti ir efektyviu bendravimu), nes padeda rasti tinkamiausius nagrinėjamų problemų sprendimus. Darbuotojai iš įvairių perspektyvų tyrinėja ir analizuoja įvykius, su kuriais jie susiduria, Tokiu būdu skatinamas kūrybiškumas, priimamas iššūkis ieškoti naujoviškų atsakymų, pagrįstų sprendimų ir išvadų. Gebėjimas kritiškai mąstyti sudaro galimybes suaugusiems nepuolat tobulėti profesiskai, geriau prisitaikyti prie darbo rinkos poreikių. KM taip pat padeda gerinti organizacijos *darbuotojų tarpusavio santykius ir bendradarbiavimą*, nes kritiškai mąstantys žmonės gali pagrįsti savo idėjas ir efektyviai bendradarbiauti su kitais, kad pasiektų bendrų tikslų.

Tokiu būdu kuriama besimokanti bendruomenė, kurioje dalijamasi idėjomis, išklausa ir kritikuojama, skatinamas KM ir įvairių alternatyvų vertinimas.

Kokybinis tyrimas. Ekspertų interviu

Projekto tyrėjų grupė, siekdama geriau suprasti, kas mūsų pačių yra laikoma KM neformaliajame suaugusiųjų švietime, nusprendė parengti interviu klausimus, į kuriuos kolegos, dirbantys KMU ir NSŠ srityse, galėtų atsakyti raštu.

Interviu sudarė 7 klausimai:

1. Kodėl, jūsų manymu, suaugusieji turi kritiškai mąstyti?
2. Kaip suaugusiųjų KMU veikia šeimą ir draugus?
3. Kaip suaugusiųjų KMU veikia platesnę socialinę sąveiką?
4. Kaip suaugusiųjų KMU veikia jų darbą?
5. Kaip suaugusiųjų KMU veikia informacijos apdorojimą internetinėje aplinkoje?
6. Ar KMU turi kokį nors neigiamą poveikį suaugusiųjų gyvenimui? Jei taip, kokį? Paaiškinkite.
7. Parašykite bet kokias kitas su šia tema susijusias mintis, kurios nebuvo pateiktos pirmiau.

Tik pirmasis klausimas buvo privalomas. Kiekvienas respondentas galėjo pasirinkti, ar atsakyti į visus likusius klausimus, ar tik į kai kuriuos iš jų. Į interviu klausimus atsakė penki ekspertai, o jų atsakymai leidžia pasidalyti kai kuriomis tyrimo grupės idėjomis.

Visų nuomonės sutapo, kad KM yra **kasdienio gyvenimo įgūdis**. Ši nuomonė sutapo su mokslinės literatūros, susijusios su KM ir NSŠ principais, išvadomis. Ekspertai taip pat teigė, kad kasdienes iššūkius, tokius kaip dezinformacija, netikros naujienos, manipuliacijos, galima įveikti pasitelkus **KM kaip priešnuodį**. KM naudojančių suaugusiųjų pavyzdžiai yra didelio poveikio veiksnys šeimos ir draugų gyvenimui. KM siūlo sąžiningą, mažiau šališką nuomonę, kuria galima pasidalyti su kolegomis ir šeimos nariais.

„*Tai daro tiesioginį poveikį, nes sukuria tarpusavio bendravimo kultūrą, t. y. atvirumą skirtingiems požiūriams, pagarbą ir mažesnį šališkumą, sąžiningumą. Kritiškai mąstantys suaugusieji gali būti pavyzdžiu savo šeimos nariams, draugams ir kolegoms.* (4 ekspertas).

KMU padeda geriau valdyti tarpasmeninius santykius,

„*kad jie galėtų išmintingai valdyti savo gyvenimą – būti jo šeiminkais. Taip pat kad gebėtų suprasti ir tinkamai reaguoti į tai, kas vyksta pasaulyje, ypač manipuliacijas. Kad visada būtų teisingumo ir tiesos pusėje.* (1 ekspertas)

KM padeda **priimti išmintingus sprendimus** ir **suteikia daugiau supratimo**. Reikėtų užduoti klausimus, kad būtų galima patikrinti faktus ir gauti papildomos informacijos:

„ *Kritiškai mąstantis suaugęs žmogus visada kvestionuoja informaciją ir ieško atsakymo į klausimą keliuose šaltiniuose. (2 ekspertas)*

Kritiškai mąstantys žmonės geba atsirinkti informaciją, skaityti „tarp eilučių“ ir priimti pagrįstus sprendimus. Jie taip pat reiškia savo nuomonę internete tik tuo atveju, jei ji pagrįsta įrodymais ir nėra šališka. (3 ekspertas)

Kalbėdami apie platesnį socialinį poveikį jų gyvenime, ekspertai teigė, kad kritiškai mąstantys žmonės gali atpažinti nesąžiningumą ir neteisybę ir yra pasirengę prieš tai pasisakyti. Jie laikosi pozicijos svarbiais socialiniais klausimais ir nesibaimina galimų neigiamų pasekmių siekdami tiesos ir teisingumo. KMU skatina aktyvų vaidmenį mokymosi visą gyvenimą ir socialiniuose procesuose. Nors išsilavinimas ir gebėjimas teisingai vertinti negarantuoja laimės ar ekonominės sėkmės, jie gerokai padidina gebėjimą geriau suprasti gyvenimo situacijas ir pagerinti santykius su kitais. Taip teigė du ekspertai. O trys manė, kad sudėtingame ir kompleksiškame suaugusiųjų gyvenime kritiškumo puoselėjimas gali turėti ir neigiamų pasekmių.

„ *Kritinis mąstymas gyvenimą padaro sudėtingesnį ir net pavojingesnį. Daugelis žmonių nusprendžia neišsakyti savo kritinių minčių, nes gali prarasti darbą, draugus ar net būti nužudyti (kaip Chodorkovskis). (1 ekspertas)*

Kritinis mąstymas – tai požiūris į problemas, klausimus ir iššūkius. Tai geriausias mums žinomas būdas sužinoti tiesą. Tačiau realiame gyvenime vis tiek nėra jokių garantijų, jokių atsakymų į visus mūsų klausimus. (2 ekspertas)

Kalbant apie KM sąvokos apibrėžtį, ekspertai patvirtino pirmajame šio straipsnio skyriuje pateiktus apibrėžimus, kad KM gebėjimai apima interpretavimą, analizę, vertinimą, išvadų darymą, paaiškinimą ir savireguliaciją. Nors KM dispozicijos ar standartai nebuvo paminėti, iš gautų atsakymų galima išskirti analitiškumą, tiesos ieškojimą, atvirumą, taip pat aiškumą, tikslumą, savarankiškumą ar pilietiškumą.

Išvados

Dabartinėje literatūroje apie KM suaugusiųjų švietime pastebima didelė teorinių ir praktinių pagrindų spraga. Pripažįstama, kad KM gebėjimų reikia darbo vietoje. Skatinami pedagoginiai metodai, lavinantys KM gebėjimus (pavyzdžiui, internetinis ir probleminis mokymasis), tačiau KM vertinimas tebėra iššūkis.

Yra pasiūlyta keletas mokymosi modelių ir strategijų, kaip veiksmingai integruoti kompiuterinę informatiką į suaugusiųjų mokymąsi. Pagrindiniai metodai apima besimokančiojo ir mokytojo dialogo ir besimokančiojo įgalinimo svarbą. Be to, siūloma susieti vertinamąjį mąstymą su KM, kad būtų pagerinta profesinė praktika.

Neformaliojo mokymosi aplinka, pavyzdžiui, knygų klubai, yra perspektyvus būdas skatinti mokymąsi per refleksiją ir socialinius ryšius. KMU taip pat praturtinamas mokymusi per menus ir skiriant dėmesį skaičiavimo gebėjimų ugdymui.

Kiekviena šalis turi savo požiūrį į NSŠ. Pavyzdžiui, Šiaurės Amerikoje NSŠ grindžiamas visą gyvenimą trunkančiu mokymusi, kuriuo siekiama prisitaikyti prie ekonominių pokyčių. Europos šiaurės šalys, Vokietija akcentuoja konteksto ir refleksijos svarbą NSŠ.

Norint skatinti KM suaugusiųjų mokymosi procese, reikia taikyti įvairias strategijas. Tai apima į besimokantįjį orientuotas metodikas, nuolatinę refleksyviąją praktiką ir palankią mokymosi aplinką, skatinančią tiek individualų mokymąsi, tiek mokymąsi bendradarbiaujant. Galutinis tikslas – suteikti suaugusiesiems KM įgūdžių, būtinų asmeninei ir profesinei sėkmei sparčiai besikeičiančiame pasaulyje.

Bibliografija

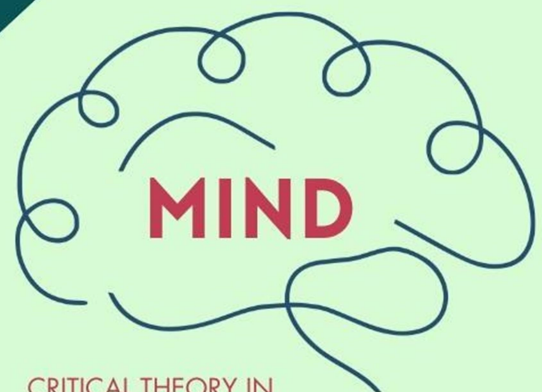
1. Abed, S., Davoudi, A.H., & Hoseinzadeh, D. (2015). The effect of synectics pattern on increasing the level of problem solving and critical thinking skills in students of Alborz province. *WALIA Journal*, 31 (1), 110–118. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:174769336>
2. Ahrari, S., Samah, B. A., Hassan, M. S. H. Bin, Wahat, N. W. A., & Zaremohbieh, Z. (2016). Deepening critical thinking skills through civic engagement in Malaysian higher education. *Thinking Skills and Creativity*, 22, 121–128. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2016.09.009>
3. Altinyelken, H. K. (2021). Critical thinking and non-formal Islamic education: Perspectives from young Muslims in the Netherlands. *Cont Islam*, 15, 267–285. <https://doi.org/10.1007/s11562-021-00470-6>
4. Apple, M. W. (2006). *Educating the “right” way: Markets, standards, god, and inequality*. Routledge.
5. Archibald, T., Neubauer, L. C., & Brookfield, S. (2018). The critically reflective evaluator: Adult education’s contributions to evaluation for social justice. *New Directions for Evaluation*, 158, 109–123. <http://dx.doi.org/10.1002/ev.20319>
6. Behar-Horenstein, L. S., & Niu, L. (2011). Teaching critical thinking skills in higher education: A review of the literature. *Journal of College Teaching & Learning (TLC)*, 8(2), 25–41. <http://dx.doi.org/10.19030/tlc.v8i2.3554>
7. Bjelanović Dijanić, Ž. (2012). Neke metode za razvoj kritičkog mišljenja učenika po ERR sustavu (*Some methods for the development of students' critical thinking according to the ERR system*), *Metodički ogledi*, 19(1), 163–179. <https://hrcak.srce.hr/94727>
8. Brookfield, S. D. (1986). *Understanding and facilitating adult learning*. Jossey-Bass Publishers.
9. Brookfield, S. D. (1987). *Developing critical thinkers: Challenging adults to explore alternative ways of thinking and acting*. Jossey-Bass.
10. Brookfield, S. D. (2013). *Powerful techniques for teaching adults*. Jossey-Bass.
11. Buchberger, I. (2012). *Kritičko mišljenje: Priručnik kritičkog mišljenja, slušanja, čitanja i pisanja (Kritinis mąstymas: kritinio mąstymo, klausymo, skaitymo ir rašymo vadovas)*. Universitas. https://www.researchgate.net/publication/292996183_Kriticko_misljenje
12. Buchberger, I., Bolčević, V., & Kovač, V. (2017). *Kritičko mišljenje u obrazovanju: dosadašnji doprinosi i otvoreni smjerovi (Kritinis mąstymas švietime: indėlis ir atviros kryptys)*, *Metodički ogledi*, 24(1), 109–129. <https://doi.org/10.21464/mo45.124.109129>
13. Burns, T., & Sinfield, S. (2016). *Essential study skills: the complete guide to success at university*. SAGE.

14. Chance, P. (1986). *Thinking in the classroom: A Survey of programs*. New York: Teachers' College. Columbia University.
15. Condon, W., & Kelly-Riley, D. (2004). Assessing and teaching what we value: The relationship between college-level writing and critical thinking abilities. *Assessing Writing*, 9(1), 56–75. <https://doi.org/10.1016/j.asw.2004.01.003>
16. Ennis, R. H. (1962). A concept of critical thinking: A proposed basis for research in the teaching and evaluation of critical thinking ability. *Harvard Educational Review*, 32 (1); 81–111. https://criticalthinking.net/wp-content/uploads/2024/04/Ennis_HER_v32n1_pp81-111.pdf
17. Facione, P. (1990). *Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction. Executive summary "The Delphi report"*. The California Academic Press. <https://www.qcc.cuny.edu/socialSciences/ppecorino/CT-Expert-Report.pdf>
18. Gal, I., Grotlüschen, A., Tout, D., & Kaiser, G. (2020). Numeracy, adult education, and vulnerable adults: A critical view of a neglected field. *ZDM Mathematics Education*, 52, 377–394. <https://doi.org/10.1007/s11858-020-01155-9>
19. García-Moro, F. J., Gómez-Baya, D., Muñoz-Silva, A., & Martín-Romero, N. (2021). A qualitative and quantitative study on critical thinking in social education degree students. *Sustainability*, 13(12), 6865, <https://doi.org/10.3390/su13126865>
20. Garrison, D. R. (1992). Critical thinking and self-directed learning in adult education: An analysis of responsibility and control issues. *Adult Education Quarterly*, 42 (3), 136–148. DOI:10.1177/074171369204200302
21. Gerbert, N. (2017). Using critical thinking teaching methods to increase student success: An action research project. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 29(1), 17–32. <http://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1136016.pdf>
22. Grenier, R. S., Callahan, J. L., Kaepfel, K., & Elliott, C. (2022). Advancing book clubs as non-formal learning to facilitate critical public pedagogy in organizations. *Management Learning*, 53(3), 483–501. <https://doi.org/10.1177/13505076211029823>
23. Grozdanić, V. (2009). Poučavanje i evaluacija kritičkog mišljenja [Kritinio mąstymo mokymas ir vertinimas]. *Napredak*, 150 (3–4), 380–424. <https://hrcak.srce.hr/82826>
24. Halpern, D. F. (2014). *Thought and knowledge: An introduction to critical thinking*. Psychology Press.
25. Hassan, K. E., & Madhum, G. (2007). Validating the Watson Glaser critical thinking appraisal. *Higher Education*, 54, 361–383. <https://doi.org/10.1007/s10734-006-9002-z>
26. Hatcher, D, & Spencer, L. A. (2006). *Reasoning and writing: From critical thinking to composition*. American Press.
27. Indrašienė, V., Jeglevičienė, V., Merfeldaitė, O., Penkauskienė, D., Pivorienė, J., Railienė, A., Sadauskas, J., & Valavičienė, N. (2020). The critically thinking employee: employers' point of view, *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(4): 2590–

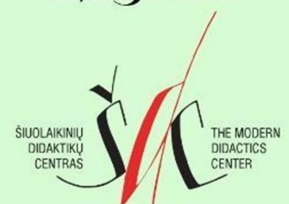
2603. [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4\(2\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4(2))
28. Indrašienė, V., Jегelevičienė, V., Merfeldaitė, O., Penkauskienė, D., Pivorienė, J., Railienė, A., & Valavičienė, N. (2018). Kritinio mąstymo sampratos interpretacijos. *Socialinis darbas*, 16(2), 266–278. <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/2ce5d9cd-51b6-4e21-b387-9a473168d3f4/content>
 29. Indrašienė, V., Jегelevičienė, V., Merfeldaitė, O., Penkauskienė, D., Pivorienė, J., Railienė, A., Sadauskas, J., Valavičienė, N. (2021). The value of critical thinking in higher education and the labour market: The voice of stakeholders. *Social Sciences*, 10(8), 286. <https://doi.org/10.3390/socsci10080286>
 30. Izglītības attīstības centra. (2010). *Domāšanas māksla ikvienam jeb kā domāt ar prieku un azartu [Mąstymo menas kiekvienam, arba kaip mąstyti linksmai ir įdomiai]*. Nordik.
 31. Kokkos, A. (2013) Critical thinking in older adult education: The contribution of aesthetic experience. *International Journal of Education and Ageing*, 3(2), 137–150. https://adulthoodeduc.gr/wp-content/uploads/attachments/Critical_thinking_in_Older_Adult_Education.pdf
 32. Kule, M. (Red.). (2018). *Kritiskā domāšana: izglītība, medijpratība, spriestspēja [Kritinis mąstymas: ugdymas, medijų raštingumas, vertinimas]*. Latvijas Universitāte https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/45982/Euro_Kritiska_domasanas.pdf?sequence=1&isAllowed=y
 33. Kumar, R., & Refaei, B. (2017). Problem-based learning pedagogy fosters students' critical thinking about writing. *Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*, 11(2), 1–10. doi: <https://doi.org/10.7771/1541-5015.1670>
 34. Limpan, M. (1988). *Critical thinking: What can it be? Resource Publication, Series 1 No. 1*. Montclair State College. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED352326.pdf>
 35. Majdak, M. & Ajduković, M. (2003). Kako pripremiti studente socijalnog rada za kritičko mišljenje i djelovanje u području maloljetničke delinkvencije [Kaip paruošti socialinio darbo studentus kritiniam mąstymui ir darbui nepilnamečių nusikalstamumo srityje]. *Ljetopis socijalnog rada*, 10(1), 71–88. <https://hrcak.srce.hr/3476>
 36. Mayer, R., & Goodchild, F. (1990). *The critical thinker*. William C Brown Communications.
 37. McPeck, J. E. (1981). *Critical thinking and education*. St Martin's Press.
 38. Mihaila, A. R., & Paduraru, M. E. (2017). Adult training in Romania – critical analysis. In E. Soare, & C. Langa (Eds.), *Education facing contemporary world issues*, vol. 23. *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences* (pp. 1372–1379). Future Academy. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2017.05.02.168>
 39. Miliša, Z., & Ćurko, B. (2010). Odgoj za kritičko mišljenje i medijska manipulacija [Kritinis mąstymas kaip atsakas į medijų manipuliācijas]. *MediAnali*, 4(7), 57–72. <https://hrcak.srce.hr/55353>

40. Moore, B., & Parker, R. (1991). *Critical thinking*. Mayfield Publishing Company.
41. Nold, H. (2017). Using critical thinking teaching methods to increase student success: An action research project. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 29(1), 17–32. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1136016.pdf>
42. OECD. (2018). *Teaching for global competence in a rapidly changing world*. OECD Publishing.
https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2018/01/teaching-for-global-competence-in-a-rapidly-changing-world_g1g8938c/9789264289024-en.pdf
43. Paul, R., & Elder, L. (2006). The miniature guide to critical thinking: Concepts and tools. The Foundation for Critical Thinking.
http://www.criticalthinking.org/files/Concepts_Tools.pdf
44. Penkauskienė, D. (2016). Kritinio ir kūrybinio mąstymo sąsaja. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 13, 90–104.
<https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2016~1568989912220/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>
45. Penkauskienė, D., Railienė, A., & Cruz, G. (2019). How is critical thinking valued by the labour market? Employer perspectives from different European countries. *Studies in Higher Education*, 44(5), 804–815. <https://doi.org/10.1080/03075079.2019.1586323>
46. Piawa, C. (2010). Building a test to assess creative and critical thinking simultaneously. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 551–559. doi: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.062>
47. Power, J. B. (2016). Has this begun to change the way they think? Moving undergraduate learners' level of reflection from where it is to where it needs to be. *Teaching in Higher Education*, 21(3), 235–248.
<https://doi.org/10.1080/13562517.2015.1136278>, 235–48
48. Rautalin, M. (2023). *Odnos kritičke pedagogije i kritičkog mišljenja [Kritinės pedagogikos ir kritinio mąstymo ryšys]*. (Diplomski rad). Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:263642>
49. Sadova, A. R., Khill, J. S., Pashchenko, N. V., Tarasova, K. V. (2022). Critical thinking assessment in adults: methodology and development experience. *Journal of Modern Foreign Psychology*, 11(4), 105–116.
https://psyjournals.ru/en/journals/jmfp/archive/2022_n4/Sadova_et_al
50. Santos-Meneses, L. F., Pashchenko, T., & Mikhailova, A. (2023). Critical thinking in the context of adult learning through PBL and e-learning: A course framework. *Thinking Skills and Creativity*, 49, 101358. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2023.101358>
51. Saulius, T. (2016). Kritinio mąstymo ugdymas – ar tai naujoji sofistika? *Logos (Vilnius)*, 85, 134–144. <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2015~1599736963304/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>
52. Schoultz, M. (2023). Teachers' reflections on their practices in older adult non-formal

- education. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 68(5), 996–1010. <https://doi.org/10.1080/00313831.2023.2196543>
53. Smith, G. F. (2003). Beyond critical thinking and decision making: Teaching business students how to think. *Journal of Management Education*, 27(1), 24–51. doi: <http://dx.doi.org/10.1177/1052562902239247>
 54. Snyder, L. G., & Snyder, M. J. (2008). Teaching critical thinking and problem solving skills. *Delta Pi Epsilon Journal*, 50(2); 90–99. https://dme.childrenshospital.org/wp-content/uploads/2019/02/Optional_Teaching-Critical-Thinking-and-Problem-Solving-Skills.pdf
 55. Terenko, O. (2019). Conceptual ideas and orientators of the Northern American model of adult education. *EUREKA: Social and Humanities*, 3, 38–43. <https://doi.org/10.21303/2504-5571.2019.00906>
 56. Tolutienė, G., ir Butėnienė, G. (2021). Kritinio mąstymo taikymas konsultanto veikloje. *Studijos – verslas – visuomenė: dabartis ir ateities įžvalgos*, VI, 168–181. <https://ojs.kvk.lt/index.php/SVV/article/view/204>
 57. Tripathy, M. (2020). Dimensions of critical thinking in workplace management & personal development: a conceptual analysis. *Multidisciplinary Journal for Education Social and Technological Sciences*, 7(2), 1–19. doi: <https://doi.org/10.4995/muse.2020.12925>
 58. Vaske, J. M. (2001). *Critical thinking in adult education: An elusive quest for a definition of the field*. Doctoral dissertation. Drake University, Des Moines, Iowa. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED456251.pdf>
 59. Washington State University. (2006). *Guide to rating critical & creative thinking*. https://provost.fiu.edu/apa/_assets/docs/critical-and-integrative-thinking-rubric-washington-state-university.pdf
 60. World Economic Forum. (2018). *The future of jobs report*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf
 61. World Economic Forum. (2020). *The future of jobs report*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf

CRITICAL THEORY IN
ADULT EDUCATION PRACTICE:
EMPOWERMENT FOR CRITICAL ACTIONS

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein. Project number: 2023-1-LT01-KA220-ADU-000153426